

РОЗВИТОК ІДЕЙ ГУМАНІСТИЧНОЇ ПЕДАГОГІКИ ЯК АКТУАЛЬНА ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

На сучасному етапі розвитку суспільства виникає необхідність переходу до нового типу гуманістично-інноваційної освіти, спрямування її на розвиток культурного, інтелектуального, духовного потенціалу особистості. У пошуках шляхів вирішення проблем гуманізації виховання і навчання педагогічна наука звертається до різних джерел, зокрема до історії педагогіки. Аналіз історико-педагогічної літератури свідчить, що дослідження розвитку ідей гуманізму в педагогіці привертало увагу багатьох науковців. Тому потреба систематизації і виокремлення основних напрямів дослідження означеної проблеми набуває актуальності.

Історіографія проблеми розвитку ідей гуманізму в педагогіці частково висвітлювалась у дисертаційних роботах Й. Гайди, О. Горчакової, Н. Носовець, Л. Образцової, А. Растригіної та інших дослідників.

Мета статті – проаналізувати наукові праці, в яких розглядається розвиток ідей гуманістичної педагогіки як історико-педагогічна проблема, виокремити основні напрями її дослідження.

Вчені у галузі історії педагогіки розробляли означену проблему в трьох основних напрямках: дослідження становлення і генези вітчизняної гуманістичної педагогіки; вивчення становлення та розвитку ідей гуманізму в зарубіжній педагогіці; порівняльний аналіз здобутків гуманістичної педагогіки України та інших країн.

У період існування Радянського Союзу становлення і розвиток ідей вітчизняної гуманістичної педагогіки досліджувався в історико-педагогічних працях Н. Буганової, І. Данилової, Н. Дубініної, Т. Позняк, Н. Прокоф'євої та інших науковців. Учені віддавали перевагу висвітленню гуманістичних ідей революціонерів-демократів, хоча також досліджували (хоч і меншою мірою) розвиток ідей гуманізму в працях інших педагогів. Особливу увагу приділяли вивченню розвитку соціалістичного гуманізму в історії педагогіки.

Вивчення розвитку гуманістичної педагогіки в історичному аспекті активізувалося з початку 90-х рр. ХХ ст. Про це свідчить значна кількість наукових праць, серед яких варто виділити дисертаційне дослідження О. Горчакової, яке присвячене гуманістичній спрямованості педагогічних поглядів М.І. Пирогова. У дослідженні доведено, що основу його педагогічних переконань становили принципи, які утворює гуманістична педагогіка. Особливо цінною в дисертації є характеристика поглядів М.І. Пирогова на релігійне виховання і визначення християнського гуманізму як складової загальної гуманістичної концепції вченого.

С. Вдович у дисертації досліджувала розвиток ідей гуманної педагогіки в Західній Україні (кінець ХІХ – початок ХХ ст.), проаналізувала педагогічний здобуток західноукраїнських освітян, громадських діячів і з'ясувала, що в означеному регіоні основними ідеями гуманної педагогіки були такі: народність, природо- і культуровідповідність, ідея вільного ви-

ховання особистості, ідея морально-правової відповідальності педагога. Досягненням дослідниці є те, що вона простежила еволюцію розвитку ідей гуманної педагогіки в Західній Україні кінця XIX – початку XX ст., розкрила їх основний зміст, а також виявила особливості боротьби авторитарних і гуманних ідей у Західній Україні досліджуваного періоду. Водночас недостатньо розроблена у дисертаційній роботі проблема впливу західно-європейських реформаторів педагогіки на становлення гуманістичних поглядів українських педагогів початку XX ст. Генезу ідей гуманізму в школах Західної України в кінці XIX – на початку XX ст. також досліджувала В. Городинська. Аналізуючи художньо-естетичний цикл предметів (спів, образотворче мистецтво, ручна праця) у школах регіону, вона з'ясувала, що він виступав основним чинником гуманізації особистості.

У дисертаційній роботі Н. Носовець досліджувала гуманістичну спрямованість системи трудового виховання молоді в педагогічній спадщині А.С.Макаренка. На особливу увагу заслуговують виділені в праці гуманістичні ідеї системи трудового виховання молоді А.С.Макаренка. На думку дослідниці, вони полягали у вірі в людину, в її доброту; у вимогливості та повазі до людини; в необхідності суб'єкт-суб'єктних відносин педагога й вихованця, відносин на основі співпраці; в необхідності розуміння і знання педагогом кожної дитини; забезпеченні індивідуалізації та диференціації праці з метою всебічного і гармонійного розвитку особистості кожного вихованця, розкритті його таланту, розвитку здібностей, задоволенні інтересів особистості; забезпеченні творчого характеру праці; здійсненні виховання і трудової діяльності особистості у згуртованому колективі; створенні умов для праці на сучасному виробництві, у колективі кваліфікованих робітників; нерозривності трудового виховання із загальним розвитком дитини; забезпеченні інтелектуалізації трудового процесу; єдності праці та багатогранності життя. Гуманістичні засади системи виховання А.С.Макаренка вивчали також Л. Грищенко, І. Зязюн, І. Козлов, М. Красовицький, В. Струманський, М. Ярмаченко. Висвітлюючи генезис гуманістичної парадигми освіти у вітчизняній педагогіці початку XX ст., М. Богуславський частково дослідив гуманізм А. Макаренка.

Гуманістичну сутність педагогіки В.О.Сухомлинського розробляли багато науковців: В. Волошина, Л. Бондар, Г. Бондаренко, С. Лобода, О. Хмизова, Л. Чумак та інші. В. Землянська, досліджуючи розвиток ідей гуманістичної педагогіки в початковій освіті України (друга половина XX ст.), також акцентувала увагу на гуманістичному потенціалі педагогічної системи В. Сухомлинського. Крім того, вона вивчила доробок О. Захаренка, Ш. Амонашвілі, педагогів-новаторів (Л. Дашевської, С. Лисенкової, С. Логачевської та інших). Певним досягненням дослідниці є висвітлення гуманістичної спрямованості інноваційних процесів кінця XX ст. Розвиток інноваційних ідей, на її думку, має за мету створення гуманної школи, пошук оптимального змісту, найбільш прийнятних для розвитку дитини умов і форм організації педагогічного процесу шляхом використання нових педагогічних технологій гуманістичного напрямку.

О. Норкіна у дисертації [5] здійснила аналіз передового педагогічного досвіду кращих учителів-природничників у 1979–2001 рр. і визначила періоди, тенденції та особливості розвитку гуманістично орієнтованих технологій. Також їй вдалося окреслити систему тактичних принципів гуманізації та гуманітаризації освіти, що є особливо цінним у роботі. Визначена система включає три групи принципів:

- принципи гуманітаризації: інтегрування фундаментального, історико-краєзнавчого, культурологічного, наукового змісту в предметах природничого циклу; структурування навчального матеріалу на блоки, модулі;
- принципи гуманістично-комунікативної взаємодії вчителя й учня в процесі вивчення природничих дисциплін: особистісно орієнтований підхід до особистості школяра; співпраця, співробітництво, співтворчість; диференціація навчання учнів на індивідуальну, групову та комбіновану форми;
- принципи оптимізації навчання: дидактична гра, організація навчального середовища, опора на зорову та практичну наочність.

Отже, сучасні історики педагогіки намагаються об'єктивно, використовуючи нові підходи, висвітлити раніше досліджувані проблеми розвитку ідей гуманізму в педагогічній теорії та практиці. Вони також розробляють питання, котрі залишились поза увагою радянських учених.

Поряд з вивченням історії вітчизняної гуманістичної педагогіки увагу науковців привертала проблема розвитку ідей гуманізму в історії педагогіки інших країн.

Радянські дослідники зробили незначний внесок у вивчення історії зарубіжної гуманістичної педагогіки. Ідеї гуманізму в історії педагогіки Західної Європи та Америки часто розглядались як породження дрібнобуржуазної педагогіки і висвітлювались лише критично.

Ситуація суттєво змінилася з початку 1990-х рр. Історією зарубіжної гуманістичної педагогіки стали займатись все більше вчених. Наприклад, Л. Мармураш у дисертаційному дослідженні систематизувала педагогічні погляди на проблему розвитку гуманістичної спрямованості освіти в епоху віхових культур Стародавнього світу та Середньовіччя. Вона довела, що процес навчання і виховання у визначений період спрямований на людиностановлення, станом якого є одухотворення, коли вкладається в розум корисне і божественне.

Т. Петрова у своїх наукових працях висвітлила проблему гуманізації навчально-виховного процесу в реформаторській педагогіці, дослідниця виявила причини виникнення цієї педагогічної течії, вперше обґрунтувала та визначила сутність її гуманістично спрямованих принципів. Реформаторська педагогіка також стала предметом вивчення Л. Образцової. Досліджуючи гуманістичну педагогіку Німеччини кінця XIX – початку XX ст., вона з'ясувала зміст основних напрямів розвитку реформаторської педагогіки цієї країни, проаналізувала роботу навчальних закладів, що були створені педагогами-реформаторами.

В. Ханенко у дослідженні “Проблема гуманізації виховання в контексті розвитку польської педагогіки міжвоєнного періоду (1918–1939)”

проаналізував зміст, структурні елементи педагогічних систем та концепцій виховання Я. Корчака, С. Гессена, Б. Наврочинського, Б. Суходольського та Г. Ровіда.

Наукові праці Р. Валєєвої присвячені теорії та практиці гуманістичного виховання в європейській педагогіці першої половини ХХ ст. Узагальнюючи здобутки найрізноманітніших напрямів і течій гуманістичної орієнтації, вона пропонує так їх класифікувати: педоцентристські концепції (Е. Кей, Л. Гурлітт, М. Монтесорі, А. Нейл, Б. Отто); експериментальна педагогіка (А. Лай, Е. Мейман, А. Біне, О. Декром, Е. Клапаред); педагогіка особистості (Е. Лінде, Е. Вебер, Г. Шаррельман, Ф. Гансберг); соціальна педагогіка (П. Наторп). Важливим є висновок дослідниці, що, не дивлячись на деякі відмінності в пріоритетних завданнях виховання і навчання у цих течіях, в них можна виділити принципові положення, які дають підстави стверджувати про становлення нової педагогічної парадигми – гуманістичного виховання. До таких принципових положень Р. Валєєва зараховує:

- цілісний розвиток здібностей дитини;
- особистісну орієнтацію, яка передбачає вміння вихователя бачити в кожному вихованцеві унікальну особистість;
- заперечення надмірного інтелектуалізму шкільного виховання і дотримання діяльнісного підходу, коли в центр виховного процесу ставиться самостійно здобутий дитиною досвід;
- визнання головною умовою правильного виховання вивчення дитини;
- непротиставлення особистості дитини і дитячої спільноти, а намагання вирішити існуючі суперечностей;
- відмову від авторитарного стилю спілкування з дитиною;
- основна мета виховання – сприяння вільній самореалізації та самовихованню дитини.

Як бачимо, сучасні науковці активно досліджують проблему розвитку ідей гуманізму в педагогічній думці зарубіжних країн. Значний внесок у розробку означеного питання здійснили російські вчені: Р. Валєєва та Л. Образцова.

Серед сучасних історико-педагогічних досліджень варто виділити праці, в яких здійснюється порівняльний аналіз розвитку вітчизняної та зарубіжної гуманістичної педагогіки. Так, А. Растрігіна в дисертаційній роботі висвітлила гуманістичний потенціал теорії вільного виховання у вітчизняній і зарубіжній педагогіці кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. На основі порівняльного аналізу педагогічних ідей основоположників теорії вільного виховання дослідниця з'ясувала, що теоретична складова цієї педагогічної течії являла собою сукупність певною мірою автономних концепцій, об'єднаних ідейним інваріантом. Кожна із них характеризувалася своїми особливостями й різним рівнем розробленості, але у своїй основі ґрунтувалася на фундаментальних принципах вільного виховання, які притаманні і для вітчизняної, і для зарубіжної педагогіки. До інваріантних А. Растрігіна зараховує такі принципи: самоцінності особистості, принцип

абсолютної цінності дитинства, природовідповідності виховання, свободи й гармонізації впливів соціального середовища та виховання.

Й. Гайда у своєму дисертаційному дослідженні здійснила порівняльний аналіз особливостей організації виховних систем Я. Корчака та А. Макаренка. Нею виявлено, що педагогічні концепції гуманістів ґрунтуються на ідеях повноцінності та повноправності дитини, її рівності з дорослими, важливості періоду дитинства у становленні особистості. Й. Гайда довела, що виховні системи Я. Корчака та А. Макаренка є близькими по суті, за особливостями діяльності, мали подібну структуру. Це були дві схожі виховні системи, створені у різних соціальних умовах, на різних територіях, на основі різних культур. Водночас дослідниця з'ясувала, що кожна система мала й певні особливості. Так, організація життєдіяльності у корчаківському будинку сиріт передбачала активізацію участі дітей у вихованні, допомогу в пошуку шляхів формування особистості її власними зусиллями, сприяння набуттю дітьми необхідного досвіду самоорганізації власного життя, не порушуючи прав та свобод інших. Організація колективу в закладах, які очолював А.С. Макаренко, спрямовувалася на формування вміння особистості жити в соціумі й гармонійно поєднувати особисті та суспільні потреби, спрямовувати свої зусилля на їх задоволення.

Дисертація В. Кушнір присвячена порівнянню гуманістичних педагогічних ідей Я. Корчака та В. Сухомлинського. Видатні педагоги жили і творили в різний час і в різних соціальних, культурологічних умовах та національних традиціях, а в їхніх педагогічних системах є істотні відмінності. Проте дослідниці вдалося виділити спільні риси, притаманні педагогічним концепціям Я. Корчака та В. Сухомлинського. Найважливішою ідеєю гуманістичного виховання педагогів є визнання самоцінності дитячого життя. Період дитинства педагоги розглядали як самоцінну цілісну багатогранну систему, яка визначає початковий етап становлення особистості та тісно пов'язана з наступними періодами життя людини. Дитина, її інтереси та потреби в концепціях Я. Корчака та В. Сухомлинського були поставлені в центр взаємовідносин вихователя і дитини, яка розглядалася в системі цих взаємовідносин не як об'єкт, а як повноправний суб'єкт виховання. Постулат про самоцінність дитячого життя зумовив формування педагогами нових підходів до навчально-виховного процесу. Пріоритетне значення в педагогічних концепціях Я. Корчака та В. Сухомлинського надавалося соціально-педагогічному забезпеченню процесів самоактуалізації, саморозвитку, самовиявлення та самовиховання кожної підростаючої особистості, а також пошуку та застосуванню педагогічних технологій, які сприяють стимулюванню цих процесів.

Історико-педагогічні пошуки, в яких здійснюється порівняння здобутків вітчизняних та зарубіжних педагогів, є поодинокими, проте мають наукову цінність. Вони дають можливість подивитися по-іншому на відомі факти, висвітлюють маловивчені питання з історії науки.

Висновки. Гуманістична педагогіка в історичному аспекті вивчалась радянськими дослідниками, проте найбільш активно вона стала досліджуватися з початку 90-х рр. ХХ ст. Розробляючи означену проблему в трьох основних напрямках (дослідження становлення і генези вітчизняної гуманістичної педагогі-

ки; вивчення становлення та розвитку ідей гуманізму в зарубіжній педагогіці; висвітлення і порівняння досягнень гуманістичної педагогіки України та інших країн), сучасні історики педагогіки неупереджено, використовуючи нові підходи, висвітлюють раніше досліджувані проблеми становлення та розвитку ідей гуманістичної педагогіки. Їхню увагу також привернули питання, котрі не вивчалися радянськими ученими. Перспективи подальших досліджень полягають у з'ясуванні витоків становлення і розвитку ідей гуманізму у вищій духовній освіті України другої половини XIX – початку XX ст.

Література

1. Гайда Й. Проблеми гуманістичного виховання особистості в педагогічній спадщині Януша Корчака та Антона Макаренка : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 “Загальна педагогіка й історія педагогіки” / Й. Гайда. – К., 2004. – 20 с.
2. Горчакова О.А. Гуманістична спрямованість педагогічних поглядів М.І. Пирогова : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 “Загальна педагогіка й історія педагогіки” / О.А. Горчакова. – Х., 2000. – 20 с.
3. Землянська В.Ф. Розвиток ідей гуманістичної педагогіки в початковій освіті України (друга половина XX століття) : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 “Загальна педагогіка й історія педагогіки” / В.Ф. Землянська. – Слов’янськ, 2004. – 186 с.
4. Носовець Н.М. Гуманістична спрямованість системи трудового виховання молоді в педагогічній спадщині А.С. Макаренка : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 “Загальна педагогіка й історія педагогіки” / Н.М. Носовець. – К., 2003. – 271 с.
5. Норкіна О.Ф. Гуманістично-зорієнтовані технології навчання дисциплін природничого циклу в загальноосвітній школі (кінець XX – початок XXI століття) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 “Загальна педагогіка й історія педагогіки” / О.Ф. Норкіна. – К., 2004. – 20 с.
6. Образцова Л.В. Гуманістическая педагогіка Германии конца XIX – начала XX века (1870–1933) : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : спец. 13.00.01 “Загальна педагогіка й історія педагогіки” / Л.В. Образцова. – Пятигорск, 2002. – 41 с.
7. Растрігіна А.М. Розвиток теорії вільного виховання у вітчизняній і зарубіжній педагогіці кінця XIX – першої половини XX століття : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : спец. 13.00.01 “Загальна педагогіка й історія педагогіки” / А.М. Растрігіна. – К., 2004. – 42 с.

ТИЩЕНКО О.І.

РОЗВИТОК ПСИХІКИ У ФІЛОГЕНЕЗІ І СВІДОМІСТЬ

Розглядаючи психічний розвиток особистості, необхідно відзначити, що всі індивіди проходять ті самі стадії психічного розвитку, але проходять їх по-різному. У самому процесі розвитку, його результатах існують типологічні й індивідуальні відмінності. Вони виявляються у функціонуванні нервової системи, потребах та інтересах, здібностях і характері, особливостях розумових, емоційних, вольових процесів.

Мета статті – розглянути питання філогенезу і свідомості, умови і закони, які сприяють формуванню гармонійної особистості.

Розвиток психіки тварин відбувається в ході їхньої біологічної еволюції і підпорядковується загальним законам цього процесу. Кожен новий рівень психологічного розвитку має у своїй основі перехід до нових зовнішніх умов існування тварин і новий крок в ускладненні їхньої фізичної організації. Так, пристосування до більш складного середовища приводить до диференціації у тварин найпростішої нервової системи і спеціальних органів – органів чуття. На цій основі і виникає *елементарна сенсорна психіка* – здатність до відображення окремих властивостей середовища.